

HƏMZƏYEVA NURLANA QƏRIB QIZI
AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya
İstitutunun dissertantı.
e-mail: Nurlana.hemzeyeva@mail.ru

XIX-XX YÜZİLLİKLƏRDƏ GƏNCƏ ŞƏHƏRİNİN TƏSƏRRÜFAT TIKİLİLƏRİ. İCTİMAİ BİNALAR.

Açar sözlər: Gəncə, təsərrüfat tikililəri, ictimai binalar, plan, layihə, tikinti materialları.

Ключевая слова: Гянджа, общественные строения, помещение, план, проект.

Key words: Ganja, buildings of economy, social buildings, materials of construction.

Gəncə qədim tarixə malik olmaqla yanaşı həm də zəngin maddi mədəniyyətə malik şəhərdir. Əvvəlki əsrlərdə olduğu kimi olduğu kimi tarixi abidələri ilə məşhur olan Gəncə müxtəlif səpgidə tikililərlə zəngin olan yaşayış məskəni kimi XIX-XX yüzilliklərdə də öz memarlıq üslubuna görə Azərbaycan şəhərləri içərisində xüsusilə fərqlənir. Yeni Şərq və Qərb üslubunda tikililərin meydana çıxarması ilə həmin dövrdə Gəncə bir çox yeniliklərə imza atmaqla tarixdə zəngin iz qoymuşdur.

XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda baş verən siyasi proseslər nəticəsində bütün ölkədə olduğu kimi Gəncədə də köklü dəyişikliklər nəzərə çarpırdı. 1804-cü ilin əvvəlinə Gəncənin rus qoşunları tərəfindən işğalı dövrünə olan məlumata görə, xeyli dağıntıya məruz qalmış və əhalisinin bir hissəsini itirən şəhərdə cəmi 1737 yaşayış evi və bir o qədər də təsərrüfat tikilisi var idi. Gəncənin bərpası yolunda müəyyən addımlar atılsa da, yalnız yarım əsr sonra-1856-cı ildə şəhərin bərpası və yeni tikililərin inşa edilməsi planı tərtib edilmişdi. Bundan sonra şəhərin ərazisi bir qədər genişləndi və tikinti işləri nisbətən sürətləndi. Belə ki, 60-cı illərin axırlarında burada yaşayış evlərinin sayı 3132-yə çatmışdı. |1.səh.50.|

1868-ci ildən artıq quberniya mərkəzi olmuş Gəncənin 1873-cü ildə yeni planı tərtib edildi ki, bu da sonralar şəhər quruculuğunda, inşaat işlərində müəyyən memarlıq qaydalarına riayət olunmasına kömək etdi. Gəncə şəhərinin ərazisinin yaşayış evlərinin, təsərrüfat tikililərinin hesabına böyüməsi XIX əsrin 80-ci illərindən daha çox müşahidə olunurdu. Buna təsir edən amillərdən biri də Gəncədən keçən Bakı-Tiflis dəmiryol xəttinin 1883-cü ildə işə salınması, burada kapitalist münasibətlərin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaranması idi. Birinci cahan müharibəsi ərəfəsində artıq şəhər 120 kv.km-lik ərazini əhatə edirdi. Yaşayış evləri və təsərrüfat tikililərinin sayı isə 13 minə çatmışdı.

XIX əsrin sonunda Gəncədə yerli idarə orqanı olan şəhər Dumasının yaradılması müəyyən dərəcədə şəhərdə tikililərin artmasında müsbət rola malik idi. Dumanın iclaslarında abadlığa aid məsələlər də xüsusi yer tuturdu. Məsələn, Dumanın 1900-cü il 2 mart tarixli iclasının qərarı ilə Gəncə qubernatoru deputatların tələbi ilə Qafqaz canişininin qarşısında şəhərin baş planına əsasən bəzi küçələrin və məhəllələrin genişləndirilməsi və abadlaşdırılması məsələsini qoymuş və işin icrasına göstəriş verilməsinə nail olmuşdur. Lakin Duma iclaslarında belə mövzulu məsələlər qaldırılsa da, çox vaxt müvəffəqiyyətlə həll edilmirdi: 1906-cı il 11 iyul tarixli iclasında qaldırılan Gəncə dəmiryol stansiyasının şəhərdən xeyli aralı tikildiyi üçün stansiya ilə şəhərin mərkəzini birləşdirən dəmiryol xəttinin inşası məsələsi dəfələrlə müzakirə edilsə də müsbət nəticələr əldə edilməmişdi.

Kapitalizm dövründə xeyli intişar tapmış sənət sahələrinin inkişafı, tikinti materialları qrupuna daxil olanların və onları təmsil edən bənnalar, dülgərlər, xarratlar, kərpic istehsalçılarının və b.sayının artması hər şeydən əvvəl nəzərdən keçirilən dövrdə, Gəncənin bir kapitalist şəhəri kimi formalaşması, ərazisinin böyüməsi, əhalisinin ildən-ilə çoxalması ilə əlaqədar idi. Bu dövrdə şəhər iqtisadiyyatının təbəddülatı, eyni zamanda yeyinti sənayesinin inkişafı şirkətlərin, ticarət evlərinin və səhmdar cəmiyyətlərinin yaradılmasında özünü təzahür etdirirdi. Bu da tikinti materiallarına o cümlədən, xüsusilə kərpicə ehtiyacı daha çox artırır. Ümumiyyətlə, kapitalizm dövründə Gəncədə tikinti materialları istehsalı sənayesinin kərpic istehsalı sahəsi nəzəri xüsusilə cəlb edirdi. Əgər XIX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərində şəhərdə 70-dən yuxarı sənətkarın çalışdığı 14 kərpic istehsalı emalatxanası var idisə, XX əsrin əvvəllərində artıq 16 belə müəssisə var idi ki, onlardan 9-u artıq tərkibində 7-8 fəhlə çalışan zavod idi. 1910-cu ilin faktına görə, şəhərdə illik istehsalı 60000 manata bərabər olan 14 kərpic istehsal edən zavod var idi. Bu inkişafa səbəb 90-cı illərdən etibarən kərpic istehsalı emalatxanalarının iqtisadi təbiətinin dəyişməsi, xeyli hissəsində əsasən buxarın gücündən istifadə edilməsi idi. Həmin dövrdə N. Florovski Gəncə mahalını tədqiq edən zaman qeyd etmişdi ki, “ bu mahalda 6 karxana vardır.”

Qeyd etdiyimiz kimi, kapitalizm dövründə Gəncədə burjuaziya formalaşdıqca, onun şəhər iqtisadiyyatı üzərində təsir gücünün artması müxtəlif sahələrdə üzümçülük, şərab, tütün, konyak, spirt istehsalı sənaye xarakteri daşdığı və şəhərdə yeyinti sənayesində mühüm rol oynadığı üçün, şəhər iqtisadiyyatının bu sahələrdəki təbəddülatı səhmdar cəmiyyətlərinin, şirkətlərin yaradılmasına gətirib çıxarırdı. Bu inkişaf yeni ticarət evlərinin, şirkət binalarının və sənaye müəssisələri üçün binaların inşa edilməsinə təsir edirdi. Bu da Gəncədə təmənilə yeni üslublarda təsərrüfat tikililərinin meydana çıxmasına şərait yaradırdı. Məsələn, 80-ci illərdən başlayaraq Gəncədə sənaye xarakteri almağa başlayan unüyütmə sahəsində baş verən yenilik-əsl kapitalist istehsalı müəssisələri olan buxar dəyirmanlarının yaradılması xarici üslubun şəhərdə tətbiqinə səbəb olmuşdur. Həmin dövrdə ilk dəfə əsas Haqverdiyev qardaşları tərəfindən qoyulan dəyirman Fransa-Amerika texnologiyasına əsaslanırdı. 1883-cü ildə təməli Forer qardaşları tərəfindən qoyulan ikinci buxar dəyirmanı isə istehsal imkanlarını daha da genişləndirməsi səbəbindən yeni binanın inşasını tələb edirdi. 1898-ci ildə bu məqsədlə inşa edilən yeni bina tikinti sahəsində yenilik olmaqla bərabər, həm də sonrakı illərdə də inşa ediləcək belə tipli binalar üçün bir başlanğıc idi. [2.səh.160.]

XX əsrin başlanğıcında Gəncədə xeyli intişar tapan pambıqtəmizləmə sənayesi sayəsində tikilən zavodların sayına görə Gəncə şəhəri quberniyada ön cərgədə gedirdi. 1900-cü ildə inşa edilərək ilk dəfə istifadəyə verilən pambıq təmizləmə zavodundan sonra 1904-cü ildə 3 yeni belə zavod inşa edilərək işə düşmüşdü. Zavodların sayının artımı sonrakı illərdə də müşahidə olunur. 1899-cu ildə Yelizavetpol quberniyasında “Tovuz” tikinti materialları və sement istehsalı səhmdar cəmiyyəti təsis olunmuşdu. 1889-1893-cü illərdə İmamlı məhəlləsində İngilis təbəsi A. Ukqard və onun həmyerlisi İ. Bliss tərəfindən biyan kökü emal edən zavod tikilmişdi. 1855-ci ildə Gədəbəy misəritmə zavodu inşa edilmişdi. Bütün bunlardan əlavə, nəzərdən keçirilən dövrdə Gəncədə 3 mexaniki və 3 kiçik elektrik stansiyası da fəaliyyət göstərirdi. 1912-ci ildə artıq Gəncəçayın üzərində su elektrik stansiyası qurulur. XIX əsrin 70-ci illərinə qədər Azərbaycanda nəqliyyat və rabitənin qaydaya salınması sahəsində çıxış yolu Cənubi Qafqazda və eləcə də Azərbaycanın əyalətlərində dəmir yollarının çəkilişi idi. Bakı-Tiflis dəmiryol xəttinin işə salınmasından sonra Gəncədə fəaliyyətə başlayan digər müəssisə Gəncə deposu idi. 1880-83-cü illərdə tikilən Yelizavetpol dəmiryol stansiyası və 1882-ci ildə Yelizavetpol dəmiryol vağzal binasının inşa edilməsi də buna nümunədir.

Gəncənin daxili ticarətində topdansatış ticarətin daha üstünlük təşkil etməsi şəhər əhalisinin tikinti istehlak mallarına – metal və metal məmulatı, taxta –şalban və digər tikinti materiallarına tələbatının ildən –ilə çoxalması ilə bilavasitə bağlı idi. Topdansatış ticarəti üçün anbar və zirzəmilərdən, kontor və ticarət evlərindən başqa mağaza və dükanlar tikilirdi. Bu təsərrüfat tikililərinə ətraf yerlərdən –Azərbaycanın digər şəhərlərindən, Zaqafqaziya şəhərlərindən, hətta Rusiyadan və İrandan da müxtəlif çeşidli mallar, o cümlədən tikinti materialları gətirilirdi: 1910-cu ildə Gəncəyə satış üçün 3085700 pud meşə və tikinti materialları, 227997 pud dəmir və dəmir məmulatı gətirilmişdi.

XIX-XX əsrlərdə Gəncədə yeni təhsil ocaqlarının inşa edilməsi xüsusilə qeyd olunmalıdır. 1870-ci ildə Gəncədə baş qazı olan Axund Molla Əsədullanın tərəfindən verilmiş məlumatıma görə 15 məktəb inşa olunmuşdur. 1876-cı ildə 3 məktəb ətraf kəndlər üçün inşa edilmişdir. 1881-ci ildə Gəncə və Şuşa məktəblərinin əsasında real məktəbi təşkil edilmişdir. 1873-cü ildə müdirələri Məhtabə xanım və Yekaterina Bitoviç olan Qadınlər məktəbi, 1874-1912-ci illərdə fəaliyyət göstərən "Xeyriyyə" məktəbi, 1833-cü ildə "Qəza" məktəbi, 1830-1919-cu illərdə fəaliyyət göstərən Rus oğlan gimnaziyası, Mixaylov sənət məktəbi, Kişi Gimnaziyası və hal-hazırda Gəncə Aqrar Universitetinin istifadəsində olan Qız Gimnaziyası, Qəmbər və Hüseyn bəy qardaşları tərəfindən Gəncə Divanxanası, 1883-cü ildə hazırda Gəncə Aqrar Universitetinin tədris binası kimi istifadə edilən Realnı məktəb binası kimi təhsil ocaqları tikilmişdir. 1877-ci ildə Malvanı adlı bir ingilis Gəncə quberniyasının Salahlı mahalında azərbaycanlı uşaqlar üçün məktəb inşa etdirmişdir. 1940-cı ildə Kirovabad Dövlət Pedaqoji İnstitutunun (indiki Gəncə Dövlət Universiteti) binası, 1947-ci ildə Neft Texnikomunun binası, 1950-59-cu illərdə Azərbaycan Elmi -Tədqiqat Heyvandarlıq və Bitki Mühafizə İnstitutları tikilmişdir. 1975-ci ildə Gəncədə əqli cəhətdən qüsurlu uşaqlar üçün 45 saylı məktəb tikilib istifadəyə verilmişdir. 1981-ci ildə Gəncə Texnologiya İnstitutu açılmışdır. XX əsrin 60-80-ci illərində Gəncədə xalq maarifi tikintisi sahəsində müəyyən irəliləmələr əldə edilmişdir. 1960-90-cı illərdə burada 20-dən çox müasir tipli yeni müasir fənn kabinetləri və emalatxanaları olan məktəb binası tikilib istifadəyə verilmişdi. [3.səh.130.]

XIX-XX əsrin əvvəllərində Gəncədə dini ocaqların-məscidlərin inşası da üstünlük təşkil edir. Tattar məscidi (1870), hazırda Uşaq Stomatoloji Poliklinikası kimi istifadə edilən Qızıl Hacı (1877) məscidi, bir zamanlar Gəncə Gənc Texniklər Stansiyası kimi fəaliyyət göstərən Molla Cəlili (Sünnülər məscidi), sonralar Dövlət kitabxanası kimi istifadə olunan Şahsevənlər məscidi (1877), "Qazaxlar" məscidi (1880), "Bala Bağman" məscidi (1883), Mirzə Hüseyn və Mirzə Kərim tərəfindən "Bağbanlar" məscidi (1884), Seyid Mirzə Bağır türbəsi və Rus Provoslav kilsəsi (1887) inşa edilmişdir. 1915-ci ildə isə Rus Provoslav kilsəsi üçün yeni bina tikilmişdir. 1915-ci ildə Şərəfxanlı və Toyuqçu məscidləri tikilmişdir.

Bəhs etdiyimiz dövrdə təməmilə yeni üslublarda yaşayış və ictimai binalar da inşa edilmişdir. 1877-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin baş naziri Nəsim bəy Yusifbəylinin 1881-1920-ci illərdə yaşadığı Yusifbəylilər mülkü yeni üslubda –Şərq və Qərb memarlıq üslubunda tikilib. Yeni Avropa tipli hamam, almanlar tərəfindən əvvəllər "Sinematografiya" adı ilə tanınan "Vətən" və "Sinema" kinoteatrları, Adil xan, İsmayıl xan, Fətəli xan Xoyskinin yaşadığı bina- Ziyadxanovlar mülkü, Xalq Cümhuriyyətinin binası (Bina tikilərkən burada Duma adlandırılan "Zemstvo" idarəsi yerləşirdi. Eyni zamanda 1908-ci ildə bu bina Gəncə qubernatorunun iqamətgahı olmuşdur.) inşa edilmişdi.

XX əsrin əvvəllərində tikilən təsərrüfat obyektlərində işləməyə gələnlərin hesabına əhalisi sürətlə artan Gəncədə fəhlələr üçün yaşayış binalarının sayının artması ilə bərabər (1926-1928-ci illərdə burada 152 mənzilli 38 evin, 54 yeni iki mərtəbəli binanın tikilib

istifadəyə verilməsi o zaman üçün şəhər tikintisində ciddi irəliləyiş idi.) ictimai-mədəni binaların tikilməsi sahəsində də xeyli iş görülmüşdü. Gəncə şəhərinin iqtisadi və mədəni inkişaf sürəti burada tikinti işlərinin daha da artırılmasını tələb edirdi. Şəhər Soveti üçün dörd mərtəbəli bina, şəhərin iki hissəsini birləşdirən körpü, Dəmiryol vağzalının, İpəkçilik institutunun binası, Gəncədə Dövlət Dram teatrının (1928-ci il binası, məişət binalarının, məktəb binalarının tikilməsi, küçələrin genişləndirilməsi və asfalt döşənməsi və s. şəhərin abadlaşdırılması sahəsində görülən nümunəvi işlər qəbilindən sayıla bilər. Bu sahədə şəhərin yaşıllaşdırılması mühüm yer tuturdu. Bu məqsədlə 1928-ci ildə Gəncə Toxuculuq kombinatının şərq tərəfində salınan xüsusi parnikdə bəzək, meyvə ağacları və çiçək şitilləri yetişdirilərək şəhərin meydan və küçələrində əkilirdi. Bu sahədə Gəncə Sovetinin “Gəncə şəhərində ağac əkmək” haqqında 14 mart 1933-cü il tarixli məcburi qərarının böyük əhəmiyyəti olmuşdur.

XIX-XX əsrlərdə Gəncədə əhalinin istirahəti və şəhərin gözəlləşməsi üçün mədəniyyət ocaqları, istirahət parkları salınır və ya yenidən qurulurdu. 1900-cü ildə III Aleksandr bulvarı salınmışdır. 1847-ci ildə Gəncə bağı Qafqaz canişini (sərdarı) knyaz M.S. Vorontovun şərafinə “Sərdar bağı” adlandırılmışdır. 1925-ci ildə Göy-Göl qoruğu yaradılmışdır. 1937-ci ildə gəncəlilərin istirahət və fəxr etdikləri Göy-gölə 44 kilometrlik asfalt yol çəkildi, 10 minə qədər adama xidmət edə biləcək və sonralar respublika və ondan kənardan gələnlərin gözəl istirahət və müalicə məskəninə çevriləcək turist bazası yaradıldı. 1920-41-ci illər ərzində Gəncədə mədəniyyət ocaqları tikililəri sahəsində böyük işlər görülmüşdü. Xüsusilə də, kinoteatrın tikintisi sahəsində xeyli iş görülmüşdü. Sovet hakimiyyətinə qədər Gəncədə cəmi 2 xırda kinoteatr – “Şəfəq” və “Modern” var idi. Texniki təchizat zəif olduğuna görə cəmi iki seans keçirilirdi. 1920-ci ildə Azərbaycan inqilab komitəsinin dekretinə əsasən bütün tamaşa müəssisələri milliləşdirildi, artıq 1923-cü ildə “Şəfəq” kinoteatrı yenidən quruldu, tamaşa zalı xeyli böyük və yeni üslubda tikildi. 1937-ci ildə Gəncədə Xüsusi Uşaq kinoteatrı tikildi. Bu, respublikada uşaqlar üçün yeganə teatr idi. Şəhər zəhmətkeşlərinin arzusunu nəzərə alaraq 1938-ci ildə Gəncə çayının sahilində yay kinoteatrı tikildi. 1946-cı ildə artıq Gəncədə 3 dram teatr və 2 kinoteatr inşa edilmişdir. 1947-ci ildə Gəncədə Mədəniyyət və İstirahət Parkı istifadəyə verilmiş, 1954-cü ildə həmin parkda Yay Teatrı da fəaliyyətə başlamışdı. 1970-ci illər bu mövzuda xüsusilə zəngindir: Gəncədə Azərbaycan Miniatur teatrı (1979), Uşaq Şahmat Məktəbi (1979), “Bakı” kinoteatrı (1977), Şərafxanlı El nəğmələri teatrı (1979) tikilmişdir. “Gənclik” sarayının (1980), Uşaq Yaradıcılıq mərkəzinin (1980) tikilib əhalinin istifadəsinə verilməsi 1980-ci illərin məhsuludur. Həmin illərdə inşa edilmiş yeni tikililər və abidə və büstlər şəhərə xüsusi gözəllik verirdi. [4.səh.45.]

XX əsrin ictimai binaları sırasında əhalinin sağlamlığı üçün inşa edilmiş tibb məntəqələri və xəstəxanaların yeri xüsusidir. 1905-ci ildə yoluxucu xəstəliklərlə mübarizə üçün “Zarazlı lazaret” adlı xəstəxana, 1919-cu ildə isə Zəngəzur, Yeni Bəyazid, Eçmiədzin, İrəvan qəzalarından olan Gəncə və onun ətrafında yerləşdirilən azərbaycanlı qaçqınlar üçün məntəqə və evlərlə yanaşı 60 yerlik xəstəxana da tikilmişdi. və s. Bu sahədə görülən işlər 1990-cı illərdə xüsusilə diqqətə layiqdir. Həmin illərdə 16 xəstəxana və 30-a qədər poliklinika, Gəncə çayının sol sahilində sağlamlıq zonası, 10-dan çox aptek və s. tikilib istifadəyə verilmişdi. [5.səh.65.]

XX-XX əsrlərdə tarixi abidələri ilə zəngin olan Gəncədə diqqət yetirilən maddi-mədəniyyət abidələrindən ən əsası və qədimi Nizami Gəncəvinin qəbri olmuşdur. 1861-ci ildə Rusiya Avropa arxeoloqlarına Nizami məqbərəsi ətrafında qazıntılar aparmağa razılıq versə də 1880-ci ildə Avropa arxeoloqlarının Nizami məqbərəsini qarət etmələri faktı da var. Hələ

Tarix və onun problemləri, № 3 2012

1840-cı illərdə Qarabağ xanlığının tarixçisi Mirzə Adıgözəl bəy tərəfindən Nizami məqbərəsinin künbəzini qismən təmir etdirilib. 1911-ci ildə Gəncə cavanları Nizami məqbərəsinin qismən təmirinə nail olurlar.1923-cü il mart aprel aylarında Şeyx Nizaminin sümükləri Şah Abbas məscidinin həyətinə köçürülür,1924-cü ildə Şeyx Nizaminin sümükləri Şah Abbas məscidinin həyətidən yenidən məqbərəsinə qaytarılır.1925-ci ildə Nizami məqbərəsinin yeni layihəsi üçün müsabiqə elan edilir və Azərbaycan Politexnik İnstitutunun tələbələrinin “Nizami məqbərəsi” layihəsi müsabiqədə birinci yeri tutur.1930-cu ildə Moskvanın göstərişi ilə Şeyx Nizaminin qəbri yenidən açılır və 1932-ci ildə qəbir üzərində müvəqqəti abidə qoyulur.Nizaminin qəbri üstündə şərq üslubunda tikilmiş məqbərə 1941-ci ildə, şairin anadan olmasının 800 illiyi münasibətilə hazır olmalı idi.Lakin müharibə bu işi xeyli ləngitdi. 1946-47-ci illərdə isə N.Gəncəvinin məzarı üzərində yerli ağ daşdan ucaldılmış məqbərəsinin və ağ mərmər postament üzərində ucaldılan abidəsinin açılışı keçirilmişdir.Heykəl Gəncəçay körpüsünün yanında, dram teatrının qarşısında qoyulmuşdur.Hündürlüyü 17 metr olan bu gözəl sənət abidəsinin ətrafında böyük bağ salındı.1980-ci ildə Nizami Poeziya Teatrının,1982-ci ildə N.Gəncəvinin xatirə muzeyinin tikintisi başa çatır.1980-ci illərdə dahi Nizaminin adını daşıyan qədim küçədə divarlar, binalar qırmızı kərpiclə hörülmüş, milli ornamentlə bəzədilmiş,tağlı qapılar qaydaya salınmışdır.1990-1991-ci illərdə N.Gəncəvinin məqbərəsi yenidən qurulmuş və bu münasibətlə şəhərdə yenidənqurma işləri aparılmışdır.

Təəssüflə qeyd edilməlidir ki,danışdığımız dövrdə bəzi tarixi tikililərimiz məhv edilmişdir.Məsələn,1850-1860-cı illərdə Gəncə qalası təməmlə məhv edilmişdir.1992-ci ildə totalitar rejimin hökm sürdüyü dövrdə dağıdılmış Azərbaycanın qəhrəman oğlu Cavad xanın məzarı bərpa edilmiş,mərkəzi küçələrdən birinə onun adı verilmişdir. |6.səh.120.|

1970-ci illərdə Gəncədə tikinti sahəsində qeyd edilməli mövzulardan biri də 1978-1979-cu illərin sonunda şəhərin “Quru Qobu” adlanan hissəsində salınmasına başlanmış “Yeni Gəncə ” yaşayış massividir.1980-ci ildə H.Əliyev tərəfindən 350 hektar sahəni əhatə edən Xatirə parkının(açılışı 1981-ci ildə olmuşdur.) və Yeni Gəncə yaşayış massivinin təməli qoyulmuşdur.Massivdə gözəl binalar tikilmiş,”Gənclik sarayı”inşa edilmiş,Göy məscid,Qızıl Hacılı,Ozan,Bala Bağman,Zərdabi məscidləri,karvansara və s.tarixi abidələr əsaslı surətdə bərpa edilmişdir.Şəhərdə mənzil tikintisi genişləndirdi.Şəhərin ətrafında I,II,III,IV mikrorayonlar salınmış,müasir mədəniyyət,ticarət və məişət obyektləri tikilmişdi.

1922-ci ildə Azərbaycan K(b) P IV Qurultayında qəbul edilmiş qərara görə Gəncədə yeni zavod və fabriklərin tikilməsi tövsiyyə edilmişdir. 1935-ci ilin yanvarında VIII Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayı özünün qətnaməsində ölkənin sənayeləşdirməsi prosesində sənayenin coğrafi cəhətdən yerləşdirilməsi sahəsində irəliləyişi qeyd etmiş,artıq yeni sənaye rayonlarının,birinci növbədə Azərbaycanın ikinci sənaye mərkəzi sayılan Gəncənin inkişafında inşa edilən təsərrüfat tikililərinin rolu vurğulanmışdır.Həmin illərdə şəhərin elektrik enerjisi ilə təmin olunması inkişafa birbaşa təkan verdiyi üçün 1924-1927-ci illərdə Azərbaycan qəzalarında tikilmiş 19 elektrik stansiyasından ən güclüsü Gəncə elektrik stansiyası idi.1924-cü ildə tikilməyə başlayan və 1925-ci ilin aprelində başa çatdırılaraq istifadəyə verilən,Azərbaycan yun sənayesinin özülünü təşkil edən Mahud Fabriki Gəncənin ilk iri sənaye müəssisəsi idi.1925-1926-cı illərdə Kirovabad (Gəncə) Yağ Piy Kombinatı, 1927-ci ildə Gəncə toxuculuq Kombinatı, Gəncə toxuculuq Klubu,1932-ci ildə Gəncə Aliminium oksidi zavodu yaradıldı.Müharibədən sonrakı illərdə Gəncə şəhərində əsaslı tikinti xeyli genişlənməmiş, yeni sənaye müəssisələri, məktəblər, kinoteatrlar, klublar, yaşayış binaları və s.tikilib istifadəyə verilmişdi. 1942-ci ildə Kirovabad Cihazqayırma Zavodu, 1955 -66-cı

illərdə KİRAZ zavodu, 1958-64-cü illərdə Kirovabad Xalça Mahud Kombinatı, 1985-ci ildə Avtomobil(KİRZ) zavodu tikilmişdir. 1954-cü ildə Gəncə bazarı və 1967-ci ildə "Gəncə" univermağı, 1971-ci ildə Gəncə Aeroportu, 1980-ci ildə 9 mərtəbəli "Kəpəz" mehmanxanası tikilərək əhalinin istifadəsinə verilmişdir. 1960-cı ilin məlumatına görə Gəncədə artıq 40-a yaxın sənaye müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi. 70-ci illərdə Gəncədə təsərrüfat sahələrinin tikintisi sahəsində xeyli irəliləyişlər olmuşdur: Çini qablar zavodu, çörək qənnadı sənaye-istehsalat birliyi, ot kombinatı, rəbitə sənayesi zavodu, iri panellərdən evtikmə kombinatı, quşçuluq fabriki, əlvan metalların emalı metal və melxior qablar zavodları və mətbəə tikilib istifadəyə verilmişdi.

Qeyd olunan dövrdə gəncədə aparılan arxeoloji tədqiqatlar da bir sıra tikililərin yenidən bərpasına gətirib çıxarmışdır. 1899-1906-cı illərdə alman tədqiqatçıları E. Resler, Q. Rozendorf, V. Skinder, 1926-38-ci illərdə D. Şərifov və İ. Meşşaninov, 1940-60-cı illərdə İ. Cəfərzadə, Y. Himmel Gəncə ərazisində arxeoloji tədqiqat aparmışlar. 1938-ci ildə İsaq Cəfərzadənin rəhbərliyi ilə Gəncə arxeoloji ekspedisiyası yaradılması isə 1939-cu ildə Gəncə şəhərinin baş planı təsdiq olunmasına bir təməl idi. 1984-2004-cü illərdə Gəncə arxeoloji ekspedisiyası fəaliyyət göstərməsi də bu qəbildən Gəncə tarixi üçün əvəzsiz rola malik idi. Aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilmiş maddi-mədəniyyət qalıqları bəşəriyyətin ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Gəncə şəhərinin Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı tarixində nə dərəcədə əhəmiyyətli rola malik olmasını sübut etmişdir. Bütün bu qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlirik ki, Gəncə bütün dövrlərdə olduğu kimi XIX-XX əsrlərdə də öz zəngin tarixi tikililəri ilə Azərbaycan şəhərləri içərisində xüsusi rola malikdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Gəncə şəhərinin tarixi. Bakı, 2004.
2. Gəncənin maddi-mədəniyyət abidələri. Bakı, 2004.
3. Gəncə. Tarixi очерk. Bakı, 1994.
4. Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə. Bakı, 1990.
5. M. Altman. Gəncə şəhərinin tarixi. Bakı, 1949
6. S. Şükürov. Gəncənin tarixi abidələrindən. Bakı, 2004.

HAMZAYEVA NURLANA QARIB
e-mail: Nurlana.hemzeyeva@mail.ru

HOUSEHOLD CONSTRUCTIONS OF GANJA CITY IN THE XIX-XX CENTINIES. PUBLIC BUILDINGS.

Ganja has an ancient history as well as rich culture. Being famous for its ancient historical monuments Ganja.

ГАМЗАЕВА НУРЛАНА ГАРИБ КЫЗЫ
e-mail: Nurlana.hemzeyeva@mail.ru

**ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ СООРУЖЕНИЯ И ОБЩЕСТВЕННЫЕ ЗДАНИЯ ГЯНДЖИ В
XIX-XX ВЕКАХ.**

Несмотря на то что Гянджа является историческим городом, он также является материально культурно богатым городом. Богато историческими памятниками город Гянджа сегодня тоже продолжает эту традицию.

Rəyçilər: t.e.n. A.Ş. Cavadov, t.e.n. P.Kərimzadə, t.e.d. N. Quliyev.

Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan tarixi kafedrasının 16 Dekabr 2012- ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür. (protokol № 5)